

ЩОДО ПОНЯТТЯ КРЕДИТ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Досліджується поняття «кредит» в цивільному праві України.

Ключові слова: *Кредит, фінансовий кредит, комерційний кредит.*

Исследуется понятие «кредит» в гражданском праве Украины.

Ключевые слова: *Кредит, финансовый кредит, коммерческий кредит.*

In article are investigated the essence of concept credit in the civil law of Ukraine.

Key words: *credit, financial credit, commercial credit.*

Правову природу кредиту досліджували такі вчені, як О.Г. Братко, І.М. Безклубий, В.В. Вітрянський, Л.О. Новосьолова, Л.Г. Єфімова, О.М. Олійник, Є.А. Павлодський, С.К. Соломін, Г.А. Тосунян, К.А. Флейшиц, Я.О. Куник та багато ін. Проте до цього часу серед правознавців немає єдиного підходу до розуміння сутності кредиту (від лат. credit — довіра, або creditum — борг). Зазначене викликане складністю кредиту як економічної та правової категорії та тим, що в сучасній юридичній та економічній літературі термін кредит застосовується у різних значеннях для визначення різних відносин. Сучасні економісти визнають, що за своєю сутністю та механізмом впливу на процес суспільного відтворення кредит є однією з найскладніших економічних категорій¹. Внаслідок цього в економічній літературі існує більше сорока визначень терміна «кредит»² під яким, зокрема, розуміють, форму позиченої вартості, в якій вона рухається між кредитором і позичальником³, або економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів і використання їх на умовах повернення й оплати⁴.

І хоча розуміння юридичної сутності кредиту неможливе без розуміння його економічної природи, її можна розкрити виключно з економічних позицій. Тому можна погодитися з Л.Г. Єфімовою, яка вважає, що існуючі підходи у дослідженні кредиту як економічного явища не могли не вплинути на нечисленні правові дослідження кредиту останніх десятиріч, в яких це поняття розглядалося переважно через призму економічних категорій⁵. Внаслідок цього деякі науковці, наприклад, В.Ф. Кузьмін⁶ і Н.М. Арэф'єва⁷ визначають кредит як економічно-правову категорію, а С.А. Муратова та В.Г. Голишев — як економічне явище, яке є підставою для визначення поняття кредитних правовідносин⁸.

Не заперечуючи впливу економіки на право, та навпаки вважаємо, що кредит як економічну та правову категорію не слід ототожнювати. Як зазначає Л.Г. Єфімова, є відносини, які можуть бути розглянуті економічною наукою в якості кредитних, однак з точки зору права вони такими не є⁹. На думку Є.О. Суханова, у будь-якій ситуації, коли йдеться про передавання одним із учасників товарного обігу іншому учаснику коштів (або майна) з умовою повернення їхнього еквіваленту і, як правило, сплати винагороди, мова йде про надання кредиту в економічному розумінні. Однак подібно до того як економічні відносини посередництва оформлюються різноманітними цивільно-правовими договорами, так і кредитні економічні взаємозв'язки юридично можуть бути оформлені по-різному: ... у вигляді кредитного договору, за допомогою комерційного кредиту, у формі договору факторингу¹⁰. Отже, навіть якщо з економічної точки зору деякі відносини і розглядаються як кредитні (наприклад, за договором фінансового лізингу, факторингу, при урахуванні банком векселів або наданні банком гарантій та поручительств), з правової точки зору у приватних правовідносинах, що регулюються цивільним правом, вони

не можуть розглядатися як кредит. З урахуванням вказаного не можна погодитися з позицією М.М. Агаркова, який розглядав в якості кредиту так званий «гарантійний кредит», під яким він розумів прийняття на себе банком поруки перед третьою особою за свого клієнта, внаслідок чого банк хоча й не надає клієнту потрібні останньому кошти, але дає йому можливість отримати їх у третьої особи¹¹.

Цивілісти, як правило, розглядають поняття кредит у значенні, яке далеко виходить за межі відносин, що регулюються кредитним договором. Так, наприклад, Є.С. Компанієць та Е.Г. Полонський ще за часів колишнього СРСР визначали кредит як передавання цінностей (зазвичай коштів) з одного господарства в інше, при якому отримання еквівалента (рівноцінність) відокремлене певним проміжком часу¹². Такої самої позиції у цьому питанні у наші часи дотримується Л.О. Новосолова¹³. Відомий російський цивіліст В.В. Вітрянський вважає, що поняття «кредит» у цивільно-правовому розумінні знаходиться у площині зобов'язальних відносин, та розуміє його як вид позикового зобов'язання, за яким одна сторона зобов'язується надати другій стороні грошову суму або відповідну кількість речей, що визначаються родовими ознаками, а остання — повернути у встановлений строк конкретну грошову суму або таку саму кількість речей такого ж роду якості¹⁴.

Деякі науковці вважають кредит міжгалузевим поняттям, яке чинить системоутворюючий вплив на галузь банківського права¹⁵. Однак зазначена наукова позиція була піддана обґрунтованій критиці М.І. Брагінським, В.В. Вітрянським¹⁶ і С.К. Соломінім. На думку останнього, поняття «кредит» є приватно-правовим (цивільно-правовим), а можливість його використання в інших галузях права допускається законодавцем тією мірою, в якій це необхідно для регулювання відносин на міжгалузевому полі¹⁷.

На думку Н.К. Ісаєвої, кредит — це відносини у зв'язку з передачею грошей або матеріальних цінностей у тимчасове користування за умови їх повернення¹⁸. Український цивіліст С.М. Лепех визначає кредит як фінансову послугу, яка полягає в передачі коштів, банківських металів на засадах повернення такої самої їх кількості, наданні відстрочення або розстрочення платежу¹⁹.

Різноманітність підходів науковців до визначення поняття кредит обумовлюється не тільки його багатоаспектним характером, а й тим, що незважаючи на те, що назва параграфу 2 г. 71 та назва г. 71 Цивільного кодексу України містять термін кредит, його нормативне визначення в законодавстві України відсутнє. Законодавство України надає нормативне визначення лише окремим формам кредиту: «фінансовий кредит» (ст. 2 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», ст. 14 Податкового кодексу України), «комерційний кредит» (ст. 1057 ЦК України), та їхніх окремих підвидів: «банківський кредит» (ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»), «споживчий кредит» (ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів»), «іпотечний житловий кредит» (ст. 14 Податкового кодексу України) та ін. Не сприяє зближенню позицій науковців у цьому питанні й практика застосування у банківському законодавстві термінів «банківський кредит» і «кредитна операція». Закон України «Про банки і банківську діяльність» визначає банківський «кредит як будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми». Таким чином, до банківського кредиту Закон відносить не тільки кредитні операції з розміщення залучених коштів, що здійснюються на підставі кредитного договору, а й операції на ринку цінних паперів від свого імені; надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі; придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, беручи на себе ризик виконання таких вимог і прийом платежів (факторинг); лізинг (ст.ст. 2, 47, 49 Закону України «Про

банки і банківську діяльність»). Отже, вказаним Законом до кредитних операцій віднесені активні операції банків, в яких останні виступають у ролі кредитора. Аналогічний підхід у цьому питанні демонструють і діючі в Україні банківські правила.

Вважаємо, що більшість з перелічених у статтях 47, 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» кредитних операцій може бути віднесена до кредиту лише з економічної точки зору. Тому слід погодитися з Л.Г. Єфімовою, яка вважає, що хоча економісти і називають активні операції комерційних банків кредитними, це не відповідає правовій природі таких правочинів²⁰. Тому не слід підходити до нормативно-правових актів банківського законодавства з суто цивілістичним підходом, вимагаючи приведення певних їхніх норм у відповідність до норм цивільного законодавства, як це, наприклад, робить В.П. Барбара, пропонуючи вилучити з Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями у національній валюті на території України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 16 грудня 2002 р. № 508 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 28 лютого 2003р. за № 174/7495) посилання на те, що операції банків з урахування векселів є кредитними операціями²¹.

На нашу думку, погляд закріплення в Законі України «Про банки і банківську діяльність» терміна «банківський кредит» в його економічному розумінні викликано тим, що: а) діяльність банків є фінансовим посередництвом, пов'язаним з отриманням і перерозподілом фінансових коштів (ст.ст. 333, 349 Господарського кодексу України); б) більшість банківських операцій, у тому числі операції з надання банківських послуг, які становлять сутність банківської діяльності, належать до фінансових послуг (ст.ст. 1, 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність»); в) банки є кредитними установами, які мають право надавати фінансові кредити за рахунок залучених коштів і на власний ризик (ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»). Отже, як кредитні установи банки здійснюють кредитування не стільки використовуючи власний капітал, скільки за рахунок кредитних ресурсів, утворених за рахунок залучених коштів (банківські вклади, залишки коштів за рахунками клієнтів, отримані банком кредити тощо).

У зв'язку з вищевказаним діяльність банків ретельно регулюється нормами банківського законодавства, яке регулює специфічну групу суспільних відносин — банківські правовідносини, тобто взаємовідносини між суб'єктами банківського права в процесі здійснення банківської діяльності. Зазначені відносини, як зазначає О.А. Костюченко, мають як публічний, так і приватний характер²². На думку російського правознавця А.Є. Шерстобітова, діяльність банківської системи в цілому покликана забезпечити задоволення публічних інтересів²³. Отже, без задоволення останніх неможливо реалізувати і приватні інтереси учасників цивільних правовідносин. Тому застосування терміна «кредит» у його значенні, закріпленому в Законі України «Про банки і банківську діяльність», обумовлене насамперед сферою його застосування — публічно-правових відносин.

З урахуванням вищевказаного слід підтримати тих науковців, які вважають, що поняття «кредитна операція» застосовується в Законі, що регулює діяльність банків, завдяки наявності публічних інтересів у банківській діяльності²⁴, і в такому разі його слід розглядати у вузькому публічно-правовому розумінні²⁵. На нашу думку, поняття кредит, кредитна операція в їх публічно-правовому аспекті не збігаються з поняттям кредит в його приватно-правовому аспекті. Вказане підтверджується і тим, що Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності банків» від 15.02.2011р. № 3024-VI, до ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» були внесені зміни, внаслідок чого з вказаної статті Закону зникли норми, які отожднювали поняття «банківська операція» та «года», та було встановлено право банку вчиняти будь-які правочини, необхідні для надання ним банківських та інших фінансових послуг і здійснення іншої діяльності.

Отже, розглядаючи поняття кредит, слід враховувати, в яких саме правовідносинах це поняття має застосовуватися.

Говорячи про цивільні відносини, слід зазначити, що на відміну від Цивільного кодексу Української РСР 1963 р. Цивільний кодекс України 2003 р. відніс до кредиту не тільки фінансовий кредит, а й комерційний кредит (параграф 2 г. 71 ЦК України). Тому, незважаючи на багатоаспектний характер поняття «кредит», з урахуванням норм г. 71 Цивільного кодексу України це поняття в цивільному праві, на нашу думку, використовується: а) для визначення договірних зобов'язань за кредитним договором і зобов'язань комерційного кредиту, які не мають окремої договірної конструкції, та встановлюються сторонами в якості умови в інших цивільних договорах; б) для визначення об'єкта кредитного договору, яким є сума коштів, яку банк або інша фінансова установа (кредитодавець) має надати позичальнику, а останній повернути кредитодавцеві; в) для зазначення предмета зобов'язання комерційного кредиту.

Хоча деякі правознавці скептично ставляться до віднесення зобов'язань комерційного кредиту до кредиту²⁶, на нашу думку, з набранням чинності Цивільного кодексу України (2003 р.) правова сутність поняття «кредит» у цивільному праві значно більшою мірою ніж це було раніше наблизилася до його економічної сутності. Як зазначають дослідники економісти, найзагальнішим проявом кредиту, в якому розкривається його сутність і внутрішня структура, є форма позиченої вартості, в якій вона рухається між кредитором і позичальником. Таких форм існує дві — товарна (натурально-речова) та грошова. Тому й форм кредиту також може бути дві — товарна та грошова²⁷. Вищезазначеним формам кредиту в цілому і відповідає структура параграфа 2 г. 71 Цивільного кодексу України. Тому зазначений підхід в цьому питанні національного законодавця є цілком правильним і таким, що заслуговує позитивної оцінки.

1. *Бланк И.А.* Финансовый менеджмент: Учебный курс. — К.: Ника-Центр, 2004. — 6 С. 251-252. 2. *Караченцова Т.* Теория кредита и его функциональная роль в экономике/ Банкаускі веснік, листопад 2006. — С. 42. 3. *Вовчак О.Д., Руцишин Н.М.* Кредит і банківська справа: Підручник. — К.: Знання, 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [www/http://pidruchniki.ws/19740704/bankivska_sprava/formi_vidi_kreditu_4](http://pidruchniki.ws/19740704/bankivska_sprava/formi_vidi_kreditu_4). 4. *Гроші і кредит: Підручник / О. М. Колодізев, В.Ф.Колесніченко.* — К.: Знання, 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [www/http://pidruchniki.ws/17530607/finans/sutnist_funktsiyi_kreditu](http://pidruchniki.ws/17530607/finans/sutnist_funktsiyi_kreditu). 5. *Ефимова Л.Г.* Банковское право: Учебное и практ. пособие. — М.: БЕК, 1994. — С. 174-180. 6. *Банковское право: Учеб. Пособие / Отв. ред. А.А. Травкин.* — М.: Юристь, 2006. — С. 169. 7. *Банковское право: Уч. пос. / Под ред. проф. А.А. Травкина.* — Волгоград: Изд. Волгоградского государственного университета, 2001. — С. 175. 8. *Муратова С.А., Голишев В.Г.* К вопросу о понятии сделки в кредитной сфере // Правоведение. — 2002. — №5(244). — С. 139-144. 9. *Ефимова Л.Г.* Банковские сделки: право и практика: Монография. — М.: НИМП, 2001. — С. 496. 10. *Гражданское право: Учебник. В 2 т.: Т.П. Полухом 2 / Отв.ред. Е.А.Суханов.* — М.: БЕК, 2000. — С. 204. 11. *Агарков М.М.* Основы банковского права: Учение о ценных бумагах. Курс лекций; Научное исследование. — М.: Бек, 1994. — С. 98. 12. *Компанеев Е.С., Полонский Э.Г.* Применение законодательства о кредитовании в расчетах. — М.: Юрид. лит., 1967. — С. 69. 13. *Новоселова Л.А.* Сделки уступки права (требования) в коммерческой практике. Факторинг. — М.: Статут, 2003. — С. 330. 14. *Витрянский В.В.* Кредитный договор: понятие, порядок заключения и исполнения. — М.: Статут, 2005. — С. 11. 15. *Тосунян Г.А., Викулин А.Ю., Экмалян А.М.* Банковское право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под общ. ред. Б.Н. Топорина. — М.: 1999. — С. 189; *Гетьманцев Д.О., Шукліна Н.Г.* Банківське право: навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [www/http://ukrlibru.com.ua/books/20/4/index/html](http://ukrlibru.com.ua/books/20/4/index/html). 16. *Брагинский М.И., Витрянский В.В.* Договорное право. Книга пятая в двух томах. Т.1 Договора о займе, бан-

ковском кредите и факторинге. Договора, направленные на создание коллективных образований. — М.: Статут, 2006 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www/http://all-books.biz/pravo-grajdansкое/kategorii-kredit-kreditnyie-pravootnosheniya4549.html](http://all-books.biz/pravo-grajdansкое/kategorii-kredit-kreditnyie-pravootnosheniya4549.html).

17. *Соломин С.К.* Банковский кредит: проблемы теории и практики. — М.: Юстицинформ, 2009. — С. 9.

18. *Великий* енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученко. — К.: ТОВ Видавництво «Юридична думка», 2007. — С. 409.

19. *Ленех С.М.* Кредитний договір: Автореф. ... канд. юрид. наук. — Львів, 2004. — С. 8.

20. *Ефимова Л.Г.* Банковское право: Учеб. и практ. пос. — М.: Изд. БЕК, 1994. — С. 179.

21. *Барбара В.П.* Цивільно-правове регулювання вексельних правовідносин в Україні (на матеріалах судової практики): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2009. — С. 5.

22. *Костюченко О.А.* Банківське право: Підручник. — К.: Вид. А.С.К., 2003. — С. 19.

23. *Шерстобитов А.Е.* Правовое регулирование банков и иных кредитных организаций// Правовое регулирование банковской деятельности / Под ред. Е. А. Суханова. — М.: Учебно-консультационный центр Юрин-фор, 1997. — С. 17.

24. *Боброва О.В.* Правовые основы государственного регулирования банковского кредитования: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 2000 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www/http://dissercat.com/content/pravovye-osnovy-gosudarstvennogo-regulirovaniya-bankovskogo-kreditovaniya](http://dissercat.com/content/pravovye-osnovy-gosudarstvennogo-regulirovaniya-bankovskogo-kreditovaniya)

25. *Ефимова Л.Г.* Банковские сделки: право и практика: Монография. — М.: НИМП, 2001. — С. 48.

26. *Бычкова Н.П., Авагян Г.Л., Баяндурян Г.Л.* Кредитный договор: экономическая и правовая природа: Монография. — М.: Магистр, 2009. — С. 12-14.

27. *Вовчак О.Д., Рудицин Н.М., Андрейків Т.Я.* Кредит і банківська справа: Підручник. — К.: Знання, 2008 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www. http://pidruchniki.ws/19740704/bankivska_sprava/formi_vidi_kreditu/](http://pidruchniki.ws/19740704/bankivska_sprava/formi_vidi_kreditu/).